

HÂCİBÎ'NİN ŞERH-İ YÛSUF U ZELÎHÂ'SINDA KADIN ALGISINA DAİR İKTİBASLAR*

Deva ÖZDER¹

Özet

Şerhler, herhangi bir ilim dalında büyük ün kazanmış, ilgiyle takip edilmiş “şaheserlerin” daha iyi anlaşılması amacıyla türlü yönlerden izahının yapıldığı metinlerdir. Şerh metinleri yazıldığı dönemin toplumsal ve kültürel yapısı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamanın yanı sıra geçmişten günümüze kültür dünyamızın ve düşünce tarihimizin kaybolan veya değişen unsurlarını tespit etmemize de olanak tanımaktadır. XIX. yüzyıl şairlerinden Hâcibî'nin, Molla Câmî'ye ait Yûsuf u Zelîhâ mesnevisine yaptığı şerh de dönemin toplumsal ve kültürel yapısı bilhassa da o dönemdeki mevcut kadın algısı hakkında mühim bilgiler ihtiva etmektedir. Şerh-i Yûsuf u Zelîhâ bu yönüyle gerek Klasik Türk edebiyatı metin şerhi araştırmalarına, gerekse de Osmanlı toplumunda kadın algısı üzerine yapılan çalışmalara katkı sağlayacak önemli bir eserdir.

Çalışmanın giriş bölümünde şerh kavramının çeşitli kaynaklarda yer alan kelime ve terim anlamları, şerh çeşitleri ve klasik şerh anlayışı hakkında bilgi verildi. Daha sonra Hâcibî'nin, Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinde kadına dair menfi düşüncelerin ifade edildiği beyitlere konunun akışına uygun olarak metin dışı manzum parçalardan yaptığı iktibaslar değerlendirildi ve çalışma sonuç bölümüyle tamamlandı.

Anahtar Kelimeler: Şerh, iktibas, kadın algısı, Şerh-i Yûsuf u Zelîhâ.

THE CİTATIONS ABOUT PERCEPTION OF WOMAN İN “ŞERH-İ YUSUF U ZELİHA” BY HACİBİ

Abstract

Comments are the texts in which well-known “masterpieces” are explained in every aspect on the purpose of understanding them better. The comment texts provide not only knowledge about the society and cultural structure of their era but also show the missing and changed elements of our cultural environment and intellectual history from past to present. The comment text of Hacibi who is a poet from XIX. century, about “Yusuf u Zeliha” by Molla Cami, involves some significant information about the structure of society and culture especially perception of woman in that era. With this aspect, “Şerh-i Yusuf u Zeliha” is a respectable piece that will contribute to the studies done both on perception of woman in Ottoman society and on researches for comment texts in Classical Turkish literature.

In the introduction part of the study, it is informed about the literal and terminological meanings of the comment from different sources and classical comment comprehension. After that, the citations which Hacibi did from the poetic pieces out of the text to the verses in which are about the negative perception of woman in Yusuf u Zeliha are evaluated and the study is completed with the conclusion part.

Key Words: Comment, commentator, perception of women, Şerh-i Yûsuf u Zelîhâ.

* Bu çalışma, devam etmekte olan “Hâcibî'nin (Hacı Sâlih-zâde) Şerh-i Yûsuf u Zelîhâ'sı (İnceleme- Tenkitli Metin)” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir

¹ Doktora öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, dvgüneş@gmail.com.

GİRİŞ

İslam dünyasında, bir eserin daha geniş biçimde açıklanması amacıyla yazılmış olan metinleri ifade eden şerh kavramı sözlüklerde “genişletme, bast etme, yayma, (eti) kesme, (kapıyı) açma, arz etme, izah, beyan, tevsî, tafsil, tevîl” (Hayber 2004: 690), “müskil, mübhem ve mahfî makûlesini keşf ve izhar eylemek, kesmek, açmak, fehm eylemek, bîkr kızın bekâretini izâle eylemek, bir şeyi bolaltmak” (Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi: e-sözlük), “bir nesneyi keşf etmek, kalbi açıp pâk etmek (Vankulu Lügati: e-sözlük), “gizli ve şüpheli olan nesneyi açıp meydana koyarak aşikâr kılmak, dilim dilim kesmek” (Redhouse 2009: 458), “açma, ayırma, bir anlatım veya kitabı açıklama, yorumlama, bir şeyi açıklamak amacıyla yazılmış kitap, açık ve ayrıntılı anlatma” (Türk Dil Kurumu 2011: 2217) şeklinde anlamlandırılmıştır. Edebî bir terim olarak ise şerh “bir edebî eseri, bir risaleyi veya bir kitabı kelime kelime açıp izah ederek içerdiği bütün dil, anlam, sanat ve estetik özellikleri ile o eserin anlaşılmasını sağlamanın özlü bir ifadesi” (Nurdoğan 1999: 422), “bir ilim dalında ün kazanmış eser üzerinde kaleme alınan, bu eserlerdeki kapalı ifadelerin açıklandığı, eksik bırakılan hususların tamamlandığı, hatalara işaret edildiği eser” (Şensoy 2010: 555), “bir metnin daha iyi anlaşılması için o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması” (Kortantamer 1994: 1) olarak ifade edilmektedir.

Şerh geleneğinin kökeni, Kur'an-ı Kerim'i layıkıyla anlama ve anlatma çabası neticesinde ortaya çıkan tefsir ilmine dayanmaktadır. Kelime olarak açmak, açıklamak manasına gelen tefsir terim olarak “Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerin anlamlarını açıklamak, çıkan hükümleri nâsîh-mensuh, muhkem-müteşâbih gibi niteliklerine göre ayırmak, iniş sebeplerini ve metindeki bağlamlarını ortaya koymak” demektir (Saraç 2007: 121). Tefsir önceleri her türlü metnin açıklanması için kullanılırken daha sonra sadece Kur'an-ı Kerim'i açıklayan ve yorumlayan ilim dalı olarak sınırlandırılmış ve daha önce kapsadığı geniş mana yerini şerh kelimesine bırakmıştır (Ceylan 2007: 2). Divan edebiyatında önemli bir yere sahip olan şerhlerin, eski metinlerde örneklerinin fazlasıyla görüldüğü derkenarlardan yani metnin sayfa kenarında yer alan şerhlerden; tek mısraın, beyitin, cümlelerin, bir şiirin mısra ve beyitlerinin metin içindeki şerhlerine ya da müstakil kitap şerhlerine kadar pek çok çeşidi bulunmaktadır. Haşiye, hâmiş, telhis, talikât gibi türlerinin de olduğu şerhlerin ortak özelliği kelimenin, mısraın, beytin yahut metnin anlaşılmasını sağlamak amacıyla izahta bulunmayı esas almalarıdır (Mengi 2000: 74). Haşiye, hem şerhte hem de metindeki bazı kelime ve terkiplerle ya da metinde geçen ayet, hadis, özel isim, şiir gibi hususlarla ilgili olarak bir kitabın sayfa kenarlarına veya altına yazılan ve metinle ilgili olan açıklamalardır. Bu açıklamalar bazen metinden daha uzun olabilmektedir. Hâmiş ve derkenar sözcükleriyle eş anlamlı olan haşiye şerhin daha az emek isteyen şeklidir. Haşiye her ne kadar şerhte olduğu gibi eserin bütününe dair geniş izahları ihtiva etmese de özellikle XIV. yüzyıldan sonra şerh mahiyetindeki müstakil eserlere haşiye de denilmiştir. (Topuzoğlu 1997: 420; Akar 1994: 13). Telhis, muhtasar olarak da adlandırılmakla birlikte bu kavram çeşitli dönemlerde ilgi görmüş hacimli kitapların kullanımı sırasında ortaya çıkan zorlukları gidermek amacıyla eseri özetlemektir (Durmuş 2006: 57). Ta'likât, bir eserdeki ifade ve görüşlere yönelik tenkit, açıklama, ilave, çıkarma ve tashih mahiyetinde sayfaların kenarlarına ya da alt kısımlarına eklenen, bir metni açıklayıcı düşünceler içeren dipnotlardır. (Şensoy 2010: 508; Akar 1993: 13).

Şerh ve haşiye literatürünün sadece İslam ilim ve kültür havzasına ait bir telif türü olmadığı aşikârdır. Semavî kitaplar ve kutsal metinler başta olmak üzere dinî, felsefî ve hikemî eserler, kanunlar, siyasi metinler, şiirler ve nutuklar anlaşılacak, zamana ve zemine göre ayarlanıp sürdürülebilmek için şerh ve haşiye türünden çalışmaların konusu olmuştur. Klasik felsefe, Aristo ve Eflatun şerhleri üzerinden yürümüş, felsefe yapmak nerede ise şerh yazmakla eş değer tutulmuş ve bu gelenek bütün Ortaçağ İslam ve batı dünyasında da güçlenerek devam etmiştir. Hemen hemen bütün ilim ve sanat alanlarını kapsayan felsefî şerhler bir kitabı ve bir müellifi esas alıyormuş gibi görünse de aslında merkeze alınan metnin gidebildiği kadar daha öncesine ve sonrasına uzanarak aynı zamanda muasırların görüşlerine de yer vererek, kendi durduğu yere göre eklemeler, tenkitler, tasnifler yaparak hakikat arayışını sürdürmekte, bu yolla da ilmi ve bilgiyi genişletip derinleştirmektedir. Bu nedenle tabiatı gereği devamlılığı ve birikimi önemsemek mecburiyetinde olan ilimlerin, felsefenin ve telif türlerinin gelişmesi en geniş manasıyla şerhler, haşiyeler, talikat ve telhisler üzerinden yürütülmektedir (Kara 2016: 15).

Klasik Türk edebiyatında şerh geleneğinin yaygınlaşp klasikleşmesi XVI. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir; ancak bu yüzyıldan önce de şerh adı altında kaleme alınmış eserler ile Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ında olduğu gibi bir konu veya hikâyenin geniş anlatımı şeklinde ortaya çıkan şerh faaliyetleri de bulunmaktadır. XVI. yüzyılda edebî olarak nitelendirilen metinlerin dışında; kelimeler, tecvid ve kıraat, hadis lügat, gramer, astronomi ve tıp gibi ilim sahalarındaki metinlerin de şerh edildiği görülmektedir (Yazar 2011: 41-42). Bir telif faaliyeti olan metin şerhlerinin yazılma sebepleri olarak, yazarın düşünce ve ifadesindeki ince manaların okuyucu tarafından anlaşılmasını, zaten açık ve anlaşılır düşüncesi ile veya başka bir ilim dalını ilgilendirdiği için birtakım ön bilgilerin verilmemesi, lafzın birden fazla anlama gelecek şekilde mecazlı ve kinayeli bir şekilde yazılmış olması, gibi hususlar gösterilmektedir. Ayrıca metin yazarının insan olması hasebiyle yanılması, meseleleri karıştırması, tekrara düşmesi gibi kompozisyon hatalarının yapılması da şerhin sebeplerindedir. (Saraç 2007: 123).

Klasik şerh anlayışı doğrultusunda yapılan şerhlerde esas metin sadece çeviri etkinliğinde bırakılmaz, metin hem dilsel hem de anlamsal olarak değerlendirilir; fakat bu kısımların az ya da çok oluşu şerhlere göre farklılık arz edebilir. Gramer izahlarının az, tercümenin çok olduğu şerhler olabileceği gibi tam tersi bir durum da söz konusu olabilir. (Taşcı 2014: 72). Klasik metin şerhi daha çok kelime açıklaması şeklinde yapılmış, bilhassa manzum metin şerhlerinde tek tek beyitlere bağlı kalınarak kelime, terkip ya da ibareler açıklanmış ve metin parça parça ele alınmıştır. Klasik metin şerhinde gaye okuyanı bilgilendirerek metni tanıtmaktır. Şârihler bilgilendirmeyi açıklama ve ek bilgi verme şeklinde yaparak konuyu genişletir. Konunun açılıp genişletilmesi, şârihin, bilgi ve anlayışıyla paralel olarak yorumu da beraberinde getirir (Mengi 2000: 75-76). Şerhlerde sözcük bilgisi, açıklama ve beraberinde gelen yorumun dışında şerhi zenginleştirmek amacıyla kıssalara, metinde geçen şahıs ve yer isimleri hakkında malumatlara, farklı dillerde yapılan manzum parçalara iktibasta bulunmak da şârihin inisiyatifindedir. Klasik metin şerhlerinde şârihin amacı şerh ettiği eserin aktarımını yapmak değil, daha iyi anlaşılmasını sağlamak için açıklamasını yapmaktır.

Hâcibî'nin (ö. 1824)² Molla Câmi'ye ait *Yûsuf u Zelîhâ* mesnevisine yaptığı şerh de klasik metin şerhi anlayışının hâkim olduğu bir eserdir. Şârih, Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinin hiçbir beytini atlamadan metnin tamamını şerh metnine dâhil etmiş, şerhini yaparken ise beyitler halinde değil mısra mısra ele almayı tercih etmiştir. İlk olarak mısraların Türkçe tercümesini veren Hâcibî, mısraı daha açıklayıcı hale getirmek istediğinde “ya’ni” kelimesiyle bağlantı kurup çeviriyi açıklamaya devam etmiştir. Şârih uygun gördüğü takdirde kelime ve ekleri gramer açısından tahlil etmiş, kelimelerin hareke kayıtlarını vermiş, cümle ve kelime türleri hakkında bilgi sunmuş bazen de “bunda murâd” gibi yapılarla kelimenin mecazî ve yan anlamlı kullanımlarına değinmiştir. Metinle ilgili gerekli bilgiyi okuyucuya veren Hâcibî anlaşılmayacağını düşündüğü yerlerde şerhini bu bilgilerle sınırlı tutmamış, mananın anlaşılmasına yardımcı olabilecek gerekli malumatı ve şahsi yorumlarını da şerh metnine ilave etmiştir. Ayrıca manayı kuvvetlendirmek ve daha anlaşılır hale getirmek amacıyla ayet, hadis kelim-ı kibar ve farklı dillerden manzum parçalara iktibaslar yapmıştır.

Bu çalışmamızda Câmi'nin (ö. 1492) mesnevisinde kadına dair olumsuz düşüncelerin yer aldığı beyitlere, Hâcibî'nin tercüme yahut şahsi yorumunu yaptıktan sonra konuyu genişletmek, ifadeye canlılık kazandırmak ve şerhi zenginleştirmek maksadıyla yer verdiği metin dışı Arapça-Farsça-Türkçe manzum parçalardan yaptığı iktibaslar değerlendirilecektir.³

A. İktibas Kavramı ve Kadına Dair Olumsuz İfadelere Yapılan İktibaslar

Sözlükte “ateşten köz almak” manasına gelen iktibas mecazî olarak “bilgiyi elde etmeye çalışmak, birinin ilminden istifade etmek” anlamındadır. Nesirden ziyade nazımda söz konusu olan iktibas, sözü pekiştirip güzelleştirir, ifadeye canlılık ve sıcaklık kazandırır (Durmuş 2000: 52). Arap belâgatine bağlı olarak İran ve Türk edebiyatına da intikal eden iktibas, ilk olarak Kur’an veya hadisten yapılan alıntılar için kullanılsa da daha sonra ayet ve hadislerle beraber Arapça-Farsça-Türkçe özlü sözleri ve meşhur mısraları da kapsamıştır (Uzun 2000: 53).

Geleneksel şerh anlayışına uygun bir şerh tekniğine sahip olan Hâcibî şerhi esnasında beyitlerin tercümesini yaparak gerekli bilgileri okuyucuya sunmuş, anlaşılamayacağına kanaat getirdiği durumlarda şerh metnine yorumlarını eklemiştir. Şârih uygun gördüğü yerlerde izahlarını destekleyen örneklendirmeler yaparak anlamı kuvvetlendirmek amacıyla ayet, hadis, kelim-ı kibar ve manzum parçalardan yararlanmıştır.

² Kaynaklarda Kars doğumlu olduğu belirtilen şairin doğum tarihi ile ilgili net bir ifade bulunmamaktadır; ancak 1824 (H 1240) yılında ve 63 yaşında öldüğü bilgisinden yola çıkarak şairin doğum tarihinin 1761 olduğunu söylenebilir. Asıl adı Halîl olan şairin babası Hacı Salih Efendidir. (Kurnaz vd. 2001: 172) Hâcibî, Molla Câmi'nin Fars şiirinin meşhur kaside ustası Hâkânî'nin (ö. 1198) Mir'âtü's-sefâ adlı kasidesine nazire olarak yazdığı meşhur Cilâü'r-rûh kasidesine, yine Molla Câmi'nin Yûsuf u Zelîhâ mesnevisine, Lâmi'f Çelebinin manzum sözlüğüne şerhler yazmış; Mehdî Mehmed Hân'ın Dürre-i Nâdire'sini ve Nâdir Şâh ahvalini mübeyyin Cihân-nümâ'yı Türkçe'ye tercüme etmiştir (Oğraş 2001: 102).

³ Hâcibî'nin *Yûsuf u Zelîhâ* şerhinin el yazması kütüphanelerinde iki nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshalardan biri Tek-Esin Vakfı Dr. Emel Esin Kütüphanesi 596 numarada kayıtlıdır. Nesih yazı türüyle yazılan ve 162 varak olan bu nüsha son kısımdan noksanlıdır. Bu noksanlık sayfa eksikliğinden değil müstensihinin herhangi bir sebepten ötürü eseri tamamlamamasından kaynaklanmaktadır. Eserin diğer nüshası ise Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kitaplığı 2829 numarada bulunmaktadır. Nüsha 179 varak ve eksiksizdir. Söz konusu manzum parçalar, buldukları nüsha ve varak numarası ile verilmiştir. Metin içerisinde nüshalar şu şekilde kısaltılmıştır: E (Tek Esin Vakfı Dr. Emel Esin Kütüphanesi), S (Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kitaplığı).

Câmî'nin Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinde kadına dair olumsuz düşünceler Zelîhân'nın Yûsuf'a olan aşkına bir türlü karşılık bulamaması neticesinde ona attığı iftira ve bu iftiranın ortaya çıkmasıyla başlamaktadır. Bu bölüme kadar Zelîhâ, Bâzigâ ve cariyeler üzerinden kadın güzelliği ve güzelliğe dair unsurlar ile ilgili bilgiler verilmiştir. Hâcibî'nin verdiği bu bilgilerde klasik şiirin güzellik anlayışının ve güzele ait tasvirlerinin hâkim olduğu görülmektedir.

Ör: زلیخایی که رشک حور عین بود Zelîhâyî ki reşk-i hür-ı 'ıyn bûd: Bir Zelîhâ ki hür-ı 'ıynın gayreti idi, ya'nî hür-ı 'ıyn aña gayret ve hasret çekerdi. *Hür* 'Arabîde ahveriñ ve havrâniñ cemî'dir ve havrâ şol 'avratdır ki göziniñ ağı ziyâde aq ve qarası ziyâde kara ola ammâ 'Acem müfred maqâmında isti'mâl ider ve üslûbları üzre elif ve nûnla cem' idüp havrân dirler. *İyn* 'ayniñ kesriyle gözi büyük kimesneler. A'yeniñ cemî'dir ve a'yen 'aynın cemî'dir. 'Ayniñ fetî ve yâniñ sükûniyla. (E 38a/ S 27a)

Ör: ز شمشاد سر افرازش رسنباژ Zi-şimşād-ı ser-efrâzeş resen-bâz: Anıñ baş yüceldici şimşād kâmetinden ip oynadıcı idi, ya'nî cân-bâz idi. Hâşılı nitekim *cân-bâz* bir yüksek maħallden ip düzüp ve çoşup üzerinde oynar. Kezâlik Zelîhânıñ gîsûları daħı ip düzüci ve üzerinde oynayıcı iki zengî cân-bâz idiler. Güyâ bād-ı şabâ anlara toqundukça hevâda cân-bâz gibi oynarlar idi. (E 39b/ S 28b)

Ör: گشاده میم را عقده بدندان Güşâde mîmrâ 'uqde be-dendân: Mîmiñ 'uqdesini dendâniyla açmış idi. Güyâ anıñ dendâni bir sîn idi ve dehâni bir mîm idi. Tatlu gülüşinden ol sîniñ dişleriyle mîmiñ 'uqdesini gidermiş idi. Hâşılı tebessüm vaktinde la'l lebleri açılıp, dendâni berq uraraq zâhir olur idi. (E 40a/ S 28b)

Ör: ز حد نون او تا حلقه میم Zi-ħadd-i nûn-ı ũ tâ ħalqa-i mîm: Anıñ nûn gibi kaşınıñ intihâsından mîm ħalkasına dek, ya'nî dehânına dek. Şu'arâ maħâbîb cinsiniñ dehânını mîme ve nigîne ve ħâteme teşbîh iderler. Zîrâ dehânda ħurdelik ve müdevverlik mu'teberdir. Dehâna ħod-şîrînlîk lâzım oldığıyçün mezkûrları şîrînlîkle cem' iderler. (E 40a/ S 28b)

Ör: سرش سوده ببالین جعد سنبل Sereş sûde be-bâlîn ca'd-ı sünbül: Anıñ başı yaşdığa sünbül gibi kıvrıcık saçlarını şıvamış idi. *Ca'd* şıfat-ı müşebbehedir. Şa'ra ca'd dirler müca'ad ma'nâsına zincîr şeklinde olan saçda müsta'meldir. *Sünbül* siyâh saç gibi bir otdur. Hindden gelür, hoş kokuşu vardır. Maħbûblarıñ saçlarını aña beñzedirler. (E 45a/ S 32a)

Ör: به سیمین لعبتان از خورد سالان Be-sîmîn lu'betân ez-ħurd-sâlân: Küçük yaşlulardan gümüş endâmlı güzel gelincikler ile idi. *Lu'bet* lûgatde zamm-ı lâm ile aşlında satranc ve nerd oyunu ve her mel'übün bihi olan nesneye dirler ammâ şî'rde şol güzel murâddır ki gören aldana. (E 44a/ S 31b)

Zelîhânın yalanının ifşa olmasıyla birlikte kadına dair algı değişmiş ve kadın artık güzelliğiyle değil; hileleri, yalanları ve iffetsizliğiyle mesneviye mevzubahis olmuştur. Şârih bu beyitleri tercüme ve şerh etmekle kalmamış, yorumunu destekler mahiyetteki manzum parçalara da iktibaslar yaparak değerlendirmeyi tercih etmiştir. Eserde yer alan bu manzum parçalar ve geçtiği yerler şu başlıklar altında verilmiştir:

1. Kadın hilekârdır ve hileleri büyük olur.

Hikâyede Yûsuf'un gömleğinin arkadan yırtıldığını gören aziz, hilenin Zelîhâ'dan geldiğini anlar ve ona kendi kölesine âşık olup, ondan da aşkına karşılık isteyerek namus yolundan dönmüş olduğunu, utanç içinde ağlayarak inzivaya çekilmesini ve bu nahoş durumdan kurtulmak için tövbe etmesini söyler. Hâcibî, kadınların aldatıcılığından ve hilelerinin büyüklüğünden bahsedilen bu beyitlerin tercümesini yaptıktan sonra Arapça manzum bir parçaya ve Yûsuf suresinin 28. ayetine iktibasta bulunmuştur.

Ör: *است ذم نيم دل مردم دو نيم است* Zi-keyd-i zen dil-i merdüm dü nîm est: 'Avrat hîlesinden halkıñ göñli iki yarımdır, ya'nî hâşıruları mecrûhdur.

است عظيم Zenânra keydhâ-yı bes 'azîm est: Ziyâde 'azîm hîleler 'avrat içündür. Nazm:

انّ الوفا عن النساء عديم

وجفا هن على الرجال قديم

لا تأمنو مكر النساء ابداً

قال الله تعالى {إِنَّ كَيْدَ كُنَّ عَظِيمٌ} ⁴

İnne'l-vefâ 'anı'n-nisâ 'adîmün

Ve cefâhünne 'ale'r-ricâl qadîmün

Lâ-te'menû mekre'n-nisâ ebeden

Qalallâhu te'âlâ inne keydekunne 'azîmun (E 160b/ S 110b)

(Kadınların vefası yoktur, erkeklere cefası kadimdir. Kadınların tuzağından sürekli olarak kaçının, Allahü teâlâ da öyle söylüyor: "Siz kadınların tuzağı büyüktür.")

2. Kadının kötü işlerine fazla müsamaha göstermek namussuzluğa işarettir.

Zelîhâ'nın yaptığı fena işler karşısında onu sadece kınamakla kalan aziz Yusuf'a da sır tutmanın gammazlıktan daha iyi olduğunu söyleyerek bu sırrı herkesten saklamasını tembihlemiştir. Câmî'nin kadının fenalıklarına karşı fazla müsamahakâr olmanın namussuzluğa delalet olduğunu ifade ettiği beyitleri tercüme eden Hâcibî sonrasında Selanikli Sun'î'nin (ö. ?) karısı için yazdığı şu şiire iktibasta bulunmuştur:

Ör: *ممكن در کار زن چندان صبورى* Me-kün der-kâr-ı zen çendân şabûrî: 'Avrat işinde ol kadar şabr idicilik itme.

كى افتد رخنه در سد غيورى Ki üfted rahne der-sedd-i gayûrî: Ki gayûrluk seddine gedik düşer. Zîrâ gayûrluk deyyûâlûğa mübeddel olur. Nitekim şâ'ir demiş. Nazm:

هر كشى طوغرى ديو بسىر اوئده قرى سن

⁴ Kur'ân-ı Kerim, Yûsuf 12/28: "Kocası gömleğinin arkadan yırtılmış olduğunu görünce, karısına hitaben 'Doğrusu bu sizin hilenizdir, siz kadınların tuzağı büyüktür.' dedi."

بويله كر بيلميه لر طوتميلردى برى سن

انى مستوره صنور اول دخى مستور اشلر

او سببدن اوينك بلمز اوتته سن برى سن

سحر و مكريله اكر كزلىرنى بغلمسه

يا كسردى باشنى ياخود اوزردى دريسن

اعتماد ايمته بولاره قلاغك آردكه طوت

ايلدن ايشت كوره بر كه نيجه عورت ارى سن

مرحمت ايلمىوب صنعى بولاره هرگز

اوره سن كنجنى قازيغه قراسن قرى سن

Her kişi doğru diyü besler evinde karısın

Böyle ger bilmeyeler tutmayalardı birisin

Anı mestüre şanur ol dağı mestür işler

O sebebden evinüñ bilmez ötesin berisin

Sihr ü mekrile eger gözlerini bağlamasa

Yâ keserdi başını yâhüd üzerdi derisin

İ'timād itme bulara kulağūñ arduña tut

İlden işit göre bir ki nice 'avrat erisin

Merhamet eylemeyüp Şun'î bulara hergiz

Urasın gencini kazığa kırasın karısın⁵ (E 161b/ S 111a)

(Herkes karısını evinde doğru diye besler, eğer böyle bilmeselerdi birisini (dahi) evde tutmazlardı. Onu örtülü kadın sanır, o da (kusuru) gizli işler, bu sebeple evlerinde olanı biteni bilmezler. Eğer sihir ve hile ile (erkeğin) gözlerini bağlamasa, (erkek karısının) ya başını keserdi ya da derisini yüzerdi. Bunlara güvenme, (sözlerini) umursama, nasıl bir kadının eri olduğunu elden işit (ve) gör. Sun'î bunlara asla merhamet eyleme, gencini kazığa vur, yaşlısını öldür.)

3. Evlenen erkek rahat yüzü göremez.

⁵ Selanikli Sun'î'ye ait bu şiir Latîfî tezkiresinde şu şekilde geçmektedir: "Her kişi doğru diyü besler evinde karısın/ Böyle ger bilmeyeler tutmayalardı birisin/ Anı mestüre şanur ol dağı mestür işler/ Bu sebebden ovma'üñ bilmez ötesin berisin/ Sihr ü mekr ile eger gözlerini bağlamasa/ Ya keserdi başını yâhüd üzerdi derisin/ Geyik olmak ne revâdur kişi it nefsi için/ İşbu hâl ile zebûn-ı zen olan er erisin/ Koyuna girse bular çok kuzı hâsıl eyler/ Kişi koyun gibi idinse revâdur sürüsün/ İ'tikâd itme bulara kulağūñ arduña tut/ İlden işit göre bir ki nice 'avret erisin/ Merhamet eylemeyüp Şun'î bulara hergiz/ Urasın gencini kazığa kırasın karısın" (Canım 2000: 365).

Câmî, mesnevisinde oğlu Ziyâüddin Yûsuf'a mümkün ise Hz. İsa gibi evlenmemesi yönünde telkinde bulunur ve rahat uyuyamamanın bir huri ile aynı yatakta yatmaktan ve sıcak kül üzerinde uyumanın, tüy gibi yumuşak bir yatakta bir kadın ile yatmaktan daha iyi olduğunu söyler. Hâcibî, şairin evliliğe dair bu düşüncelerini evli olan kimsenin ayağının yüke bağlı olduğunu ve artık ebedî bir rahata kavuşmasının mümkün olmayacağı şeklinde yorumlayarak Sâ'dî'nin (ö. 1292) bir beytine iktibasta bulunur.

Ör: *بکلخن پشت بر خاکستر گرم* Be-külhan püşt ber-ğakister-i germ: Külhandan sıcak kül üzere arka.

به از پهلو ی زن بر پستر نرم Bih ez-pehlû-yı zen ber-pister-i nerm: Eyüdüdür zen yanından yumuşak döşek üzere, ya'nî mücerred olup külhanda olmak eyüdüdür müte'ehhil olup harîr tüy döşekler üzere uyumağdan. Zîrâ evli kimesne esîr-i bend-i 'ıyâldir. Ebedî rāhat olması mutasavver degildir. Nitekim Şeyh Sa'dî buyurur:

ای گرفتار پای بند عیال

دگر ازاد گی میند خیال

Ey giriftâr-ı pây-bend-i 'ıyâl

Diger âzâdegî me-bend hayâl (S 171b) (Yılmaz 2012: 363)

(Ey ayak bağına tutulmuş kimse, artık bağlarından kurtulmuş olma hayalini kurma.)

4. Evlenilecek kadında yüz güzelliği ve zenginlik değil temiz ahlak aranmalıdır.

Câmî, oğluna şayet evlenecekse evleneceği kadında ilk olarak güzellik değil, iyi huy, güzel ahlak aramasını öğütler ve bir kadının utançtan yanağının kızarmasının allık kızılığından yeğ olduğunu söyler. Hâcibî şairin bu sözlerini evliliğine talip olunacak kadının yüz güzelliği ve malıyla değil iffet ve güzel ahlakıyla ilgilenilmesi ve dul kadınla evlenmekten sakınmak gerektiği şeklinde yorumlayarak ilki Lâmi'î Çelebi'ye (ö. 1532) ait olan iki manzum parça ile yorumunu kuvvetlendirir.

Ör: *که از نامحرمش مستور دارد* Ki ez-nâ-maḥremeş mestür dâred: Ki ol hülle nâ-maḥremden anı mestür tutar, ya'nî zene ol miqdâr zînet kifâyet eyler ki anı nâ-maḥremden şaklaya yâḥûd zene zînet ol yeter ki kendüyi nâ-maḥremden şakına. Hâşılı ḥıṭbesine tâlib oldığıñ ḥâṭunuñ 'iffet ve şalâḥına râğıb ol cemâl ü mālına mâ'il olma. Ḥuşûşen ṭul 'avratdan ḥazer üzere olmaludur. **Qıta'**:

مال ایچون چفت ایدنمه پیره زنی

[کر] کویونجه باترسه التونا

لعنت اولسون اکا و مالنه

مالی ملعون و کندی ملعونه

Māl içün çüft edinme pîrezenî

[Ger] kübünce batursa altuna

La'net olsun aña vü mâlina

Mâlı mel'ûn u kendi mel'ûne ⁶

(Seni küp (dolusu) altına batırrsa da mal için yaşlı kadınla evlenme. Malı lanetli ve kendi lanetli(nin), kendisine de, malına da lanet olsun.)

DİĞER:

تأهل ایدرسن بکر ال اوغل

زن بیوه یه اولمه میال اوغل

چقرمه اوکدن زنی زینهار

چقرسه اولور عرض پا مال اوغل

بو عم و بو خال و بو محرم دیمه

اوکنده نه استر بو جهال اوغل

Te'ehhül idersen bikir al oğul

Zen-i biveye olma meyyâl oğul

Çıkarma eviñden zeni zînhâr

Çıkarsa olur 'ırz pâ-mâl oğul

Bu 'amm u bu hâl u bu maḥrem dime

Eviñde ne ister bu cühhâl oğul (S 172a)

(Oğul, evlenmek istersen bakire al, dul kadına meyletme. Evinden kadını asla çıkarma, (eğer) çıkarsa namus ayakaltına düşer. Bu amca, bu dayı, bu mahrem deme, bu cahillerin evinde ne işi var?)

5. Süslenmekten hazzetmek kadın işidir, erkeklik vasıflarından değildir.

Câmî'nin, oğlu Ziyâüddin Yûsuf'a öğüt verdiği hususlardan biri de giyim kuşama düşkün olmaması üzerinedir. Şair, giyinmenin ziynet için değil, sadece soğuğu ve sıcaklığı def etmek için olması gerektiğini ve süse meyletmeyen kişinin er kişi olduğunu ifade etmiştir. Hâcibî, şairin bu sözlerini Hamdullah Hamdî'ye (ö. 1503) ait olan ve süslenmekten hazzeden kişinin erkekten sayılmamasına şaşılmasının gerektiğini anlatan şu beytine iktibasta bulunarak açıklamıştır:

Ör: غرض از جامه دفع حرو بردست Ğaraz ez-câme def'-i ḥarr u berdest: Câmeden ğaraz soğuğı ve sıcaklığı def'dir, ya'nî maḫşûd zînet degildir.

⁶ Bu şiir Lâmi'î Çelebi divanında şu şekilde geçmektedir: "Merdiseñ evde kahbeyi tutma/ Ger boyınca batarsa altuna/ La'net olsun ana vü mâlina da/ Mâlı mel'ûn ü kendü mel'ûne" (Burmaoğlu 1983: 351)

ندارد ميل زينت هر كه مردست Ne-dâred meyl-i zînet her ki merdest: Zînete meyl tutmaz her kimse ki erdir. [Beyt]:

هر كه حظ ايده زين و زيوردين

عد اولنمسه طك دكل اردن

Her ki hazz ide zeyn ü ziverden

'Add olunmasa tañ degil erden. (S 168b)⁷

(Her kim süslenmekten hoşlanır, (o kişi) erkekten sayılmasa şaşılacak (şey) değildir.)

Şârihin açıklamalarında ve iktibasta bulunulan beyitte her ne kadar kadına atfedilen bir olumsuzluk yokmuş gibi görünse de süse ve süslenmeye itibar etmenin fena bir iş olduğu ve süslenen kişinin erkekten sayılmayacağı ifade edilerek süse düşkünlüğün kadın işi olduğu ima edilmiştir.

⁷ Bu beyit Hamdullah Hamdî'nin Yûsuf u Züleyha mesnevisinde şu şekilde geçmektedir: "Fahr eden kimse zeyn ü ziverden/ Add olunmasa tan degil erden" (Onur 1991: 262).

SONUÇ

Molla Câmî'nin Yûsuf u Zelihâ mesnevisini klasik şerh anlayışı çerçevesinde ele alan Hâcibî'nin, *Şerh-i Yûsuf u Zeliha*'sında tabii olarak orijinal metinden de hareketle iki farklı kadın algısı görmekteyiz. Eserde kadın ilk olarak divan edebiyatı geleneğinin ona atfettiği ideal güzellik anlayışıyla karşımıza çıkmaktadır. Özellikle mesnevinin kadın kahramanı Zelihâ üzerinden kadının yüz ve beden güzelliğine ait çeşitli izahlar yapılmış, saçı, yüzü, endamı bütün ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Kaynağını klasik şiirin hayal dünyasından alan ve güzelliğin etraflıca tasvir edilmesi esasına dayanan bu kadın algısı daha sonra yerini iffetsiz, hilekâr ve aldatan kadına bırakmıştır. Şârihin bilhassa mesnevîde kadına yönelik bu türden olumsuz düşüncelerin yer aldığı beyitleri tercüme ve şerh ettikten sonra görüşlerini desteklemek, yorumlarını kuvvetlendirmek, şerhi zenginleştirmek ve şerhin akıcılığına katkıda bulunmak amacıyla manzum parçalardan oluşan iktibaslara yer vermesi dikkatimizi çekmiş ve neticesinde de çalışma konusu olarak tarafımızca ele alınmıştır.

Çalışma kapsamında ele aldığımız, aynı zamanda Hâcibî'nin şerh tekniğini de oluşturan manzum parçalardan yapılmış bu iktibaslar, dönemin toplumsal ve kültürel yapısı hakkında bilgi verebilecek ve buna bağlı olarak Osmanlı toplum ve sanat hayatında kadın algısının tespitine dair yapılan çalışmalara ve klasik şerh araştırmalarına yardımcı olabilecek türdendir.

KAYNAKÇA

- Akar, Metin (1993). *Su Kasidesi Şerhi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Burmaoğlu, Hamit Bilen (1983). *Lâmi'î Çelebi Dîvânı: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Canım, Rıdvan (hzl.) (2000). *Latîfî, Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nüzemâ (İnceleme-Metin)*. Ankara: AKM Yay.
- Ceylan, Ömür (2007). *Tasavvufî Şiir Şerhleri*. İstanbul: Kapı Yay.
- Durmuş, İsmail (2000). "İktibas". *İslam Ansiklopedisi*. C. 22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 52.
- Durmuş, İsmail (2006). "Muhtasar". *İslam Ansiklopedisi*. C. 31. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 57.
- Hâcibî. *Şerh-i Yûsuf u Zelîhâ*. Süleymaniye Kütüphanesi. Esad Efendi Kitaplığı. No. 2829.
- Hâcibî. *Şerh-i Yûsuf u Zelîhâ*. Tek-Esin Vakfı Dr. Emel Esin Kütüphanesi. No. 596.
- Hayber, Abdülkadir (hzl.) (2004). *Mehmet Bahaettin Toven, Yeni Türkçe Lügat*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Kara, İsmail (2016). *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Kortantamer, Tunca (1994). "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi". *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* VIII: 1-10.
- Kur'an-ı Kerim, http://www.kuranmeali.org/12/yusuf_suresi/28.ayet/kurani_kerim_mealleri.aspx [erişim tarihi: 22.09.17]
- Mengi, Mine (2000). "Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine". *Divan Şiiri Yazıları*. Ankara: Akçağ Yay. 72-80.
- Mütercim Âsım, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. <http://www.kamus.yek.gov.tr/> [erişim tarihi: 27.09.17]
- Nurdoğan, Muhammed (1999). "Metin Şerhi Üzerine". *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*. ed. Mehmet Kalpaklı. İstanbul: Yapı Kredi Yay. 422-427.
- Onur, Naci (hzl.) (1991). *Hamdî, Yûsuf u Züleyhâ*. Ankara: Akçağ Yay.
- Redhouse, Sir James W. (2009). *Turkish and English Lexion New Edition*. İstanbul: Çağrı Yay.
- Saraç, M. A. Yekta (2007). "Şerhler". *Türk Edebiyatı Tarihi*. C. II. ed. Talat Sait Halman vd. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 121-132.
- Şensoy, Sedat (2010). "Ta'likât". *İslam Ansiklopedisi*. C. 39. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 508.
- Şensoy, Sedat (2010). "Şerh". *İslam Ansiklopedisi*. C. 38. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 555-558.

Taşcı, Hülya Canpolat (2014). "Türkçe Edebî Şerhlerde Amaç ve Yöntemler". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Hâlleri: Osmanlı'da telif, tercüme ve şerh*. İstanbul: Klasik Yay. 72-97.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü (1997). "Hâşiye". *İslam Ansiklopedisi*. C. 16. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 419-422.

Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Uzun, Mustafa (2000). "İktibas (Türk Edebiyatı)". *İslam Ansiklopedisi*. C. 22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 53.

Vânî Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, <http://www.kamus.yek.gov.tr/> [erişim tarihi: 27.09.17]

Yazar, Sadık (2011). *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Yılmaz, Ozan (hzl.) (2012). *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*. İstanbul: Çamlıca Yay.

Kurnaz, Cemal, M. Tatçı (2001). *Mehmet Nâil Tuman, Tuhfe-i Nâilî*. Ankara: Bizim Büro Yay.

Oğraş, Rıza (hzl.) (2001). *Es'ad Mehmet Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz'u*. Burdur.

